

KAZALO

UVOD – DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE EKSTREMNIH ŠPORTOV	9
1. OSEBNOSTNE LASTNOSTI EKSTREMNIH ŠPORTNIKOV – PSIHOLOŠKI VIDIKI	21
2. PATOLOŠKI NARCISIZEM V EKSTREMNIH ŠPORTIH – PSIHOANALITIČNI POGLED	35
3. OSEBNA IZGRADNJA SMISLA – ANTROPOLOŠKO FENOMENOLOŠKE RAZLAGE	47
4. ESKAPIZEM IN BEG V NARAVO – EKOLOŠKI POGLEDI NA EKSTREMNE ŠPORTE	55
5. EKSTREMNI ŠPORTI KOT UPOR – KULTUROLOŠKI VIDIKI	65
6. EKSTREMNI ŠPORTI V DRUŽBI TVEGANJA – SOCIOLOŠKI POGLEDI	79
7. ŽIVLJENJE V ISKANJU MEJA – EMPIRIČNA SPOZNANJA	93
8. NA ROBU; EKSTREMNI ŠPORTI V SODOBNI DRUŽBI – SKLEPNE UGOTOVITVE	147
LITERATURA IN VIRI	153
PRILOGE	159

UVOD – DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE EKSTREMNIH ŠPORTOV

Šport je zaradi svojih družbenih razsežnosti izredno pomemben pojav sodobnega časa. Ker njegov pomen v vsakdanjem življenju vse večjega števila ljudi nenehno narašča, se povečujeta tudi potreba in relevantnost njegovega sociološkega preučevanja. Pri aktualnem preučevanju pa ne moremo mimo sodobnih transformacij v športu ter izrednega porasta novih, alternativnih oblik športnih dejavnosti. S pojavom ekstremnih športov¹ se ljudje srečujemo vsakodnevno. S svojo prisotnostjo oblikujejo modo, govor, alternativne prostore, oglaševanje, posel – vse, to pa povratno spreminja tudi njih same. Tako imenovani ekstremni športi so ubikvitarni – vseprisotni. Pojavljajo se v vseh prostorih vsakdanjega življenja in jih presegajo. Osvojili so: zrak, zemljo, morja, celo podzemlje, prostor pod morsko gladino in že segajo proti vesolju. Prostorsko so razpršeni v naravno in tudi urbano okolje. Prav tako pa so prisotni v medijskem in celo virtualnem prostoru. Njihovi motivi izhajajo iz vsakdanjega življenja, njihove oblike pa segajo od individualnih do skupinskih športov – od nevarnih do zabavnih, od alternativnih do »mainstreamovskih«. So zelo heterogeni, vendar imajo tudi skupna stičišča.

Zanimanje za ekstremne športe narašča. Ponavadi so ekstremni športi in športniki v samem središču javnega in medijskega zanimanja, ko dosežejo izredne dosežke, nemalokrat pa tudi zaradi tragičnih nesreč, ob katerih se postavljajo temeljna vprašanja, povezana s temi športi. Fenomen ekstremnih športov je v današnjem času predmet številnih razprav, razmišljanja o njih pa segajo vse od znanstvenih, teoretskih do populističnih ter vse do mitologiziranja teh športov. Trditve in celo teorije, ki opisujejo te športe in značilnosti njihovih akterjev, so velikokrat polne stereotipov, tudi predsodkov in paradoksov, le malo se jih opira na empirične raziskave. Med številnimi znanstvenimi disciplinami, ki se ukvarjajo z ekstremnimi športi, je tudi sociologija. Ob tem velja omeniti, da v slovenskem znanstvenem okolju te teme v sociologijo še niso prodrle in zato o ekstremnih športih še ni večjih in vsebinsko celostnih socioloških raziskav.

1 V pričujočem delu bomo za nadpomenko vseh teh zvrsti najrazličnejših športov uporabljali termin ekstremni športi. V uvodnem poglavju bomo tudi malce obširnejše obravnavali problem primerne definicije in ustreznih izrazov za te aktivnosti.

Preučevanje tega pojava je smiselno zaradi več razlogov. Najprej je treba omeniti, da trend ukvarjanja z ekstremnimi športi narašča. Različni avtorji izjemne trende rasti ekstremnih športov prepoznavajo na različne načine (glej Le Breton 2000; Rinehart in Sydnor 2003; Yin 2001). Kot lahko opazimo za vedno večji del aktivnosti željnih ljudi marsikatera klasične športne panoge izgubljajo svojo privlačnost, prav tako za občinstvo in s tem tudi za finančna vlaganja. Uspešno se razvija rekreativni šport, ki poudarja skrb za zdravje, telo in lepoto, prav tako pa narašča zanimanje za tako imenovane ekstremne športe. Pri tem je pomembno poudariti, da ne gre le za vrhunske, profesionalne športnike, ki se s svojimi športnimi dejavnostmi tudi preživljajo, ampak za vedno večje število običajnih ljudi, amaterskih športnikov, ki so se začeli ukvarjati z ekstremnimi, avanturističnimi športi in preizkušnjami.² Pri nas so vedno bolj priljubljeni tudi t. i. adrenalinski športi za množice. Kot primer bi lahko navedli različne adrenalinske ponudbe, npr. t. i. »adrenalinski vikend ob Soči«, ki ponuja vse od »bungee jumpinga«, »raftinga«, »canyoninga« pa do gorskega kolesarstva in čisto običajnega hribolazništva. Poleg tega pa raste tudi število t. i. adrenalinskih parkov, prog za poletno sankanje in »bike parkov« itd.³

Zanimivo je tudi vprašanje, zakaj se ravno Slovenci tako uspešno in pogosto ukvarjamo z ekstremnimi športi in avanturami oz. zakaj so ti športi pri nas tako odmevni in priljubljeni. Naj že kar na začetku naštejemo nekaj naših svetovno znanih in uspešnih ekstremnih športnikov in avanturistov. Dušan Mravlje – ultramaratonec, zmagovalec teka preko ZDA, pretekel je še Avstralijo, Evropo; Martin Strel – maratonski plavalec, preplaval je Donavo, Misisipi, Jangcekiang, Jure Robič – ultra kolesar, štirikratni zmagovalec RAAM⁴, Marko Baloh – ultra kolesar – RAAM, Tomo Česen – alpinist, solo plezalec, Lhotse, Tomaž Humar – alpinist, preplezal je južno steno Daulagirija, solo poizkus na Nanga Parbatu, solo vzpon na Annapurno, Davo Karničar – alpinist, smučar, smuča z Mt. Everesta, Pavle Kozjek – vrhunski alpinist, Stane Krajnc – BASE padalec⁵, Šterk – ekstremni jadralec, Ali Ulaga – ekstremni jadralec, Roman Kvaternik – avanturist jadralec, z družino je objadral svet, Miran Stanovnik – motorist, izkušen udeleženec rallyja

2 Vse več ljudi se ukvarja z, zanje ekstremnimi – napornimi, intenzivnimi preizkušnjami, kot so npr. maraton, triatlon, trekking, plezanje, adrenalinski športi, kot so »bungee jumping«, »rafting«, »canyonig«, »skydiving« ...

3 Številna imena in termini, ki opisujejo te zvrsti ekstremnih športov, ki prihajajo pretežno iz angleško govorečih okolij, niso ustrezno prevedena v slovenski jezik. Trudili se bomo sicer uporabljati kar največ slovenskih izrazov, ponekod pa to preprosto ni mogoče. Na primer izraz »skydiving« lahko prevedemo kot padalstvo, vendarle gre za vsebinske razlike. Skydiving vsebuje številne »vragolije« v zraku, medtem ko padalstvo (ang. ustrežnejši izraz je »parachuting«) ne.

4 RAAM – Race Across America – Najdaljša vzdržljivostna brezetačna kolesarska dirka, ki poteka od zahodne do vzhodne obale Severne Amerike.

5 Gre za ekstremno obliko padalstva, kjer se skače z različnih platform, ki jih predstavlja akronim B.A.S.E. (»buildings«, »antennas«, »spans«, »earth«).

Pariz Dakar, Andrej Černe – hitrostni deskar na snegu in gorski kolesar, Matevž Lenarčič – prelet sveta z ultra lahkim letalom. Prav tako pa nič ne zaostaja ženski spol, na primer alpinistka Tina Di Batista, športna plezalka Martina Čufar, »iron-man-ka«⁶ Nada Rotovnik Kozjek, padalka Irena Avbelj ... ter mnogo drugih medijsko sicer skritih, vendarle ekstremnih športnikov in športnic.⁷

In končno, preučevanje ekstremnih športov je zanimivo in še posebej pomembno zato, ker ta fenomen postavlja ključna družbena, kulturna in eksistenencialna vprašanja današnjega časa. Ekstremni športi nas vznemirjajo zaradi svoje drugačnosti in »norosti«. Na videz so iracionalni in težko razumljivi, hkrati pa odpirajo sociološko izredno relevantne teme. Odpirajo tista skrajna in najtežja vprašanja in se lotevajo mejnih tem, ki jih znanost še preučuje. Raziskovanje ekstremnih športov zahteva raziskovanje občutkov, doživljanj, vrednotnih prepričanj, motivov, predvsem pa se loteva tem, povezanih z obstojem, smislom, alternativo in uporom. Pri tem se odpirajo svetovnonazorska in bivanjska vprašanja današnjega človeka. Kaj je normalno, kaj je ekstremno, kakšna je vloga ekstremnih (deviantnih) družbenih praks, kaj pomeni izpostavljanje tveganju, če živimo v družbi tveganja (Beck 1986/1998), ter končno, kam vodi skrajna svoboda, skrajni individualizem, egoizem?

Tematiko ekstremnih športov obravnavajo različne znanstvene discipline, z različnih zornih kotov in tudi epistemoloških izhodišč. Poglavitne med njimi so psihološke študije, športne študije, zdravstvene oziroma medicinske, pa tudi družboslovne in sociološke. Prav tako je več pristopov k preučevanju ekstremnih športov z družboslovnega vidika. Omeniti velja socialnopsihološke, psihoanalitične, antropološke, kulturološke in seveda sociološke. Med njimi seveda ni moč začrtati mej, saj se medsebojno prepletajo in dopolnjujejo. Ob očitnem pomanjkanju socioloških raziskav o tej temi pri nas je potreba po celostnem pristopu še toliko bolj smiselna. Prav zato gre za delo širšega tipa, ki bo skušalo predstaviti in osvetliti fenomen ekstremnih športov iz holistične sociološke perspektive. S specifičnim, ozkim segmentom te teme se verjetno ni smiselno ukvarjati, dokler ni predstavljena širše. Morda gre v tem besedilu zato bolj za oranje ledine in širše zastavljeno tematiko, kot bi si sicer želeli. Osvetliti bomo skušali nekatera – po našem mnenju – pomembnejša in nekatera zanimivejša teoretska razmišljanja o ekstremnih športih. Zato bomo predstavili več teoretskih, sociološko relevantnih

6 Na splošno se zdi, da je diskurz o ekstremnih športih nekoliko mačističen. V to problematiko se na tem mestu ne bomo posebej spuščali, želeli pa bi nanjo opozoriti. Naj na tem mestu tudi opozorimo, da bomo, izključno zaradi praktičnih razlogov uporabljali izraz ekstremni športniki, ekstremni športnik v moški spolni slovnični obliki kot splošen in nevtralen izraz za oba spola.

7 Nekateri od zgoraj navedenih športnikov so vključeni v to raziskavo, saj so privolili v poglodbene intervjuje ter s tem omogočili podrobnejši uvid v njihovo življenje in športno ukvarjanje. Bilo pa je še veliko drugih, ki so pomagali z anketnim vprašalnikom. Vsi so odločilno doprinesli h kakovosti spoznanj te raziskave.

pogledov in pristopov k tej temi, ki jo bomo obravnavali s pomočjo nekaterih predstavnikov omenjenih teoretskih pogledov. Knjiga se opira na empirično raziskavo iz leta 2005, pri kateri je bil uporabljen interpretativističen pristop in kvalitativna metodologija. Naslanja se na teoretska dela različnih družboslovnih področij, anketo med ekstremnimi športniki (vzorec snežene kepe, $n = 108$) in osem poglobljenih intervjujev s t. i. ekstremnimi oz. intenzivnimi primeri; to je najbolj znanimi ekstremnimi športniki pri nas.

S knjigo želimo odpreti polje družboslovnega, predvsem pa sociološkega raziskovanja fenomena ekstremnih športov pri nas. Bolj kot končne odgovore to delo ponuja premislek o tem pojavu z več teoretskih pogledov. Gre za neke vrste dimenzioniranje fenomena ekstremnih športov ter prikaz, kako je mogoče z različnih vidikov različno interpretativno obravnavati razsežnosti tega pojava. Knjiga naj bi predstavila nekatere ključne vidike ukvarjanja z ekstremnimi športi, razgrnila analizo od mikro do makro ravni, podala interpretacijo razlogov in motivov za ukvarjanje z ekstremnimi športi ter jih umestila v širše družbene procese sodobnega časa. Odgovorila naj bi na vprašanja, kako ekstremni športniki in avanturisti pojmujejo ta svet, kakšen je njihov življenjski stil, kakšni so njihovi motivi za ukvarjanje z ekstremnimi športi, kaj doživljajo pri tem in kaj s tem pridobijo. Cilj je razumeti delovanje teh športnikov, njihova občutja, njihovo delovanje v sodobni družbi. Zanima nas, kaj pomeni biti ekstremni športnik oziroma njihova identiteta. Poiskati želimo kulturne razsežnosti fenomena ekstremnih športov ter ga umestiti v širše družbeno dogajanje. Te cilje bomo skušali doseči z interpretativističnim in kvalitativnim pristopom. Interpretativizem je epistemološka paradigma, pri kateri je ključna interpretacija, razlaga pomenkega ozadja pojavov oziroma delovanje akterjev. Cilj je razumevanje pomenov, vrednot in stališč ter razlogov za dejanja. Lahko bi rekli, da želimo, podobno kot Weber, odkriti in razumeti pomen delovanja posameznika in nato tako delovanje interpretativno pojasniti.⁸

ZAČETKI, RAZVOJ IN NARAŠČAJOČA PRILJUBLJENOST EKSTREMNIH ŠPORTOV

Opredelevanje začetkov športov, ki jih sedaj označujemo z oznako ekstremni športi, je sila težavno. O zgodovinskih nastankih in poimenovanjih posameznih zvrsti obstaja precej različnih podatkov in posledično nejasnosti. Razloge za to lahko iščemo v spontanem in ne-institucionalnem nastajanju teh zvrsti »od spodaj«, pogosto s kombiniranjem različnih športnih disciplin, običajno na pobudo

8 Ker je glavni namen razumeti take ekstremno športne aktivnosti ter jih umestiti v širše družbeno dogajanje, opozarjamo, da bo kritika ekstremnih športov oz. takega delovanja zavestno izostala. Želimo pa na to pomembno problematiko opozoriti in jo pustiti za nadaljnja raziskovanja.

majhne skupine posameznikov. Kljub temu lahko ugotovimo, da večina izvira iz sredine 20. stoletja.

Običajno ljudje korenine nekaterih najbolj popularnih ekstremnih športov povezujejo s tradicionalno polinezijsko prostočasno aktivnostjo, ki jo sedaj po svetu poznamo kot deskanje na valovih »surfboarding oz. »surfing«. Srfanje (deskanje na valovih) je kot del tradicije s Havajev prišlo v ZDA na začetku stoletja ter se razmahnilo v 50. letih. Leta 1968 je bilo ustanovljeno podjetje *Windsurfing international*, ki je pridobilo patent za jadro na deski, in tako se je začel razvoj tega športa. V 70. letih so srfarji v Kaliforniji začeli za suhi trening uporabljati že v 50. in 60. letih znane »skateboarde«. Tako je skejtanje kmalu postalo samostojni šport⁹. S kombinacijo omenjenih dveh športov pa je konec 60. let nastalo deskanje na snegu »snowboarding« (Oak, 2008, spletna stran 38). Kmalu so se razmahnile najrazličnejše druge panoge in podzvrsti, npr. v 60. in 70. letih zmarjarstvo, prvi B.A.S.E skoki in gorsko kolesarstvo. Poleg tega pa sedaj obstajajo tudi ekstremni športi, ki so nekakšne samoparodije, kot je npr. »extreme ironing« (ekstremno likanje)¹⁰.

Izvirno so bile to rekreativne dejavnosti, s katerimi so se za zabavo ukvarjali posamezniki v skupini prijateljev in razvijali te veščine. Mnogi od teh športov so nastali kot nove, bolj »divje« različice tradicionalnih športov, npr. BMX in gorsko kolesarstvo iz kolesarstva itd. Drugi so nastali s kombinacijo opreme ali tehnik več različnih športov, npr. v 90. »skysurfing« (srfanje v zraku) – kjer gre za »skydiving« (obliko padalstva) s pripetim »snowboardom« (desko za na sneg), prav tako je samo deskanje na snegu zmes skejtanja in deskanja na valovih (Oak, *ibid.*).

Kdaj se je za opis teh novih športov začelo uporabljati besedno zvezo ekstremni športi, ni natančno znano. Oznaka pa naj bi se pojavila v zgodnjih 70. letih, ko sta plezanje in maraton, ki sta takrat veljala za nekaj ekstremnega, začela postajati vse bolj popularna (Williamson, 2007, spletna stran 39). Pozneje je pravi razmah in trženje s to frazo sledilo ESPN-jevi¹¹ uporabi izraza »extreme sports« pri produkciji t. i. *Extreme Games*. V teh igrah so nekateri ekstremni športi postali tekmovalni, del »mainstreama« in popularne kulture.

9 Izraz skejtanje si bomo dovolili uporabljati kot pravilen slovenski izraz za »skateboarding«. Izraz rolkanje se ne uporablja več. Prav tako pa so se izrazi skejtanje idr. že uveljavili v slovenski strokovni literaturi. (glej Urbana plemena, 1999).

10 Gre za ekscentrični ekstremni šport, katerega cilj je odnesti likalno desko in polikati srajco na najbolj nemogočih lokacijah, npr. v stenah ali pod vodo.

11 ESPN (Entertainment and Sports Programming Network) je medijska kabelska mreža, ki je leta 1995 za potrebe televizije izumila in izvedla t. i. *Extreme Games*, ki jih je pozneje zaradi vsesplošne rabe besede »extreme« preimenovala v *X Games*, da je ohranila svež prizvok. ESPN velja za medijskega monopolista na področju ekstremnih športov.

Ekstremni športi naj bi se sprva pojavili s kulturno revolucijo v 50. in 60. letih v Združenih državah Amerike. Prve oblike teh zvrsti naj bi se v veliki meri napajale tudi iz političnega nasprotovanja in kontrakulture. S časom pa naj bi njihova opozicionalnost, upornost postala ideološka oziroma praktična alternativa prevladujočim športnim zvrstem in njihovim vrednotam. Kljub njihovemu »antimainstreamovskemu« imidžu je njihova povezanost z množičnimi mediji in velikimi korporacijami neizpodbitna. Takšne povezanosti pa izničujejo ali se celo obračajo od prvotnih opozicionalnih ideologij, značilnih za začetke teh športov. Sicer pa takšen paradoksalni odnos prinaša velike zasluge. (glej Kay, Laberge, 2002 a: 17, 33).

Nekaj pomembnih datumov v zgodovini ekstremnih športov po Michaelu Deanu¹²:

- 1955 »bungee jumping« v Novi Zelandiji,
- 1965 Sherman Poppen naredi prvi »snowboard« (desko za na sneg) v Michiganu, ZDA,
- 1967 Bill Moyes doseže svoj prvi svetovni višinski rekord z zmajem,
- 1981 Phil Smith in Jean Boenisch ustanovita *US BASE Association*,
- 1995 prve *Summer X Games*,
- 1997 prve *Winter X Games*,
- 1999 *Us Extreme Sports Team* prepleza Mt. Vincent (5000m) – Antarktika

(glej Dean, spletna stran 2).

Številni podatki in ugotovitve avtorjev prikazujejo značilne spremembe na področju športa v zadnjih dveh desetletjih. Šport s svojimi družbenimi, kulturnimi in ekonomskimi razsežnostmi v današnji družbi (p)ostaja pomembna vsakodnevna družbena praksa.. Ukvarjanje s tradicionalnimi športi sicer upada, razvijajo pa se športne dejavnosti s poudarkom na zdravju. Skrb za zdravje in dobro počutje, dobro psihofizično kondicijo je dandanes zelo popularna oziroma je sama po sebi umevna. Take oblike rekreacije so precej razširjene in obsegajo več oblik športnega udejstvovanja, od družinskega pohajkovanja, džoginga, fitnesa, do rekreativnega igranja kolektivnih športov, npr. nogometa. Po drugi strani se je prav tako močno povečalo število ekstremnih športnih aktivnosti ter njihovih privrženecv.

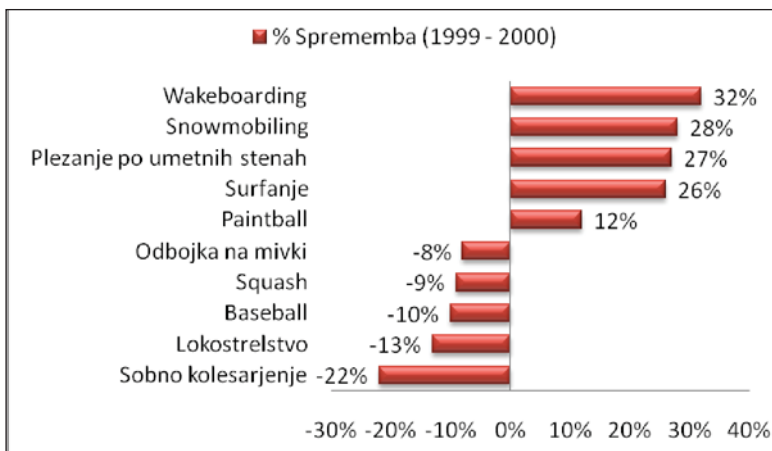
Zaradi pomanjkanja podatkov o domačih razmerah bomo prikazali nekaj statističnih podatkov, večinoma iz ZDA, kjer že več let spremljajo takšne trende. Sicer pa ZDA na tem področju postavljajo trende, ki se hitro prenesejo po svetu. Po podatkih *American Sports Data* (glej spletna stran 33) imajo največ privrženecv še vedno tradicionalni športi, vendarle pa najhitreje narašča ukvarjanje z ekstremnimi

12 O takih dosežkih, datumih in začetkih sicer ni kakšnega splošnejšega konsenza, zato je pričujoči prikaz treba vzeti bolj ilustrativno.

športi in različnimi dejavnostmi, ki so povezane s skrbjo za zdravje. Tako je v obdobju od 1987 do 2000 najbolj narasla uporaba tekalne steze (+829 %), na drugem mestu je deskanje na snegu (+238 %), temu sledi uporaba eliptičnih trenažerjev (+160 %) in naprave za fitness z utežmi (+65 %). Vse večja zavest o skrbi za lastno zdravje se je pokazala v obdobju od 1987 do 2000, in sicer v 89,5 % povečanem članstvu v centrih za fitness, kar je pomenilo 32,8 milijona Američanov. Pri *American Sports Data* ugotavljajo, da ukvarjanje s tradicionalnimi športi, kot je npr. odbojka (pri kateri je bilo v letih od 1987 do 2000 opaziti 36 % upad), upada. Po drugi strani je v prvem letu novega tisočletja najbolj narasla priljubljenost deskanja na snegu (+51 %), skejtanja (+49 %) in »wakeboardanja« (deskanje preko vala čolna) (+32 %) (ASD, spletna stran 34). Študija o udeležbi v športu iz leta 2002 pa je pokazala, da je v 3-letnem obdobju od 1998 do 2001 skejtanje pridobilo +75 % (od 1987 pa +14 %), plezanje na umetnih stenah +57 %, »wakeboardanje« +38 %, »paintball« (streljanje z barvnimi kroglicami) +30 %, deskanje na snegu +25 % (od 1990 +221 %). Medtem ko je rolanje izgubilo -19 % (od 1990 +454 %), gorsko kolesarstvo pa -28 % (od 1987 +309 %) (ASD, spletna stran 35). Ti podatki kažejo tudi na nihanja v posameznih letih, kar lahko pojasnujemo s povezanostjo teh športnih zvrsti z aktualnim trendi.

Tako, na primer, Sandra Yin ugotavlja, da je na prelomu tisočletja upadla priljubljenost skupinskih športov in naraslo zanimanje za ekstremne športe. V letu 2000 naj bi se z deskanjem na snegu ukvarjalo 7 milijonov Američanov, kar pomeni 51 % porast glede na leto 1999. Podobno se je povečalo tudi število pripadnikov skejtanja za 49 %, na 12 milijonov navdušencev (glej Yin, 2001:1).

Graf 0.1: Gibanje nekaterih športnih zvrsti od leta 1999 do 2000



Vir: American Sports Data, prirejeno po Yin, 2001:1

Pri SGMA – *The Sporting Goods Manufacturers Association* – ugotavljajo, da se je v ZDA v letu 2003 v plezanju udeleževalo 2,2 milijona ljudi, kar pomeni 4 % rast glede na prejšnje leto. Precej je od leta 1998 do 2003 naraslo tudi plezanje na umetnih stenah (84 %), saj se je s tem športom ukvarjalo 8,6 milijona Američanov (glej spletna stran 36). Nadalje ugotavljajo, da se je udeležba pri plezanju izrazito povečala (+30 %) od leta 2006 do 2007. V zadnji analizi za leto 2007 SGMA poroča o izredni popularnosti ekstremnih športov v ZDA, prav v vrhu so: rolanje, skejtanje, gorsko kolesarstvo, deskanje na snegu in »paintball« (SGMA, spletna stran 37).

Številni avtorji pa naraščanje ukvarjanja z ekstremnimi športi ugotavljajo tudi drugače. Rinehart in Sydnor (glej 2003: 1, 3) opazata porast ekstremnih športov tudi s pomočjo finančnega vidika. Tako pri primeru Mosa Extreme Sports – izdelovalec opreme za vrsto ekstremnih športov, opozarjata na rast prodaje z 1 milijon \$ v letu 1996 na več kot 6 milijonov \$ v letu 1998. Poleg tega opozarjata, da je več kot 89 milijonov Američanov vključenih v eno od nacionalnih združenj na področju ekstremnih športov, kot so na primer; *National Off Road Association*, *American Sport Climber Federation*, *Aggressive Skaters Association* in druge. Poudarjata še, da je bilo leta 2003 samo v angleščini ekstremnim športom namenjenih več kakor 10.000 internetnih strani. Le Breton (glej 2000: 2) pa s podatki zavarovalnih agencij na področju športa opozarja na naraščanje tveganja v športih; npr. v Franciji je v letu 1995 umrl 101 človek, v preteklosti skoraj za polovico manj, leta 1990 64, 1986 pa je bilo pri športnih aktivnostih le 45 smrtnih nesreč.

PROBLEM DEFINICIJE EKSTREMNIH ŠPORTOV

Za opisovanje ekstremnih športnih aktivnosti se uporabljajo številni izrazi. Mnogi med njimi zadevajo le ozek segment takih aktivnosti, drugi spet poskušajo vse take dejavnosti zajeti pod en sam skupni imenovalec. Ker smo se namenili te športne aktivnosti opisovati širše, nas zanima, katera bi bila najprimernejša široka definicija zanje. Za nekatere izmed teh aktivnosti pa celo velja, da jih težko uvrstimo med športe.

Najprej se je treba vprašati, kaj šport sploh je. Med številnimi definicijami naj predstavimo najaktualnejšo, ki formalno trenutno velja v Republiki Sloveniji. Svet Evrope je sprejel Evropsko listino o športu in Kodeks etike v športu, kar je sprejela tudi Vlada Republike Slovenije. Evropska listina o športu šport definira kot »vse oblike telesne aktivnosti, ki so s priložnostnim ali organiziranim ukvarjanjem usmerjene k izražanju ali izboljšanju telesne vzdržljivosti, k duševnemu blagostanju in k oblikovanju družbenih odnosov ter pridobivanju rezultatov na tekmovanjih na vseh ravneh.« (OKS, spletna stran 30, Evropska listina o športu in Kodeks etike v športu, spletna stran 31). Marsikatero ekstremno športe glede na to opredelitev težko uvrstimo med športe. Pri definiciji je očiten poudarek pozitivnih učinkov na človekovo fizično in psihično počutje ter tekmovalnosti, to

pa pomeni, da npr. jadranje okoli sveta, jamarstvo, ki je usmerjeno v odkrivanje podzemnih svetov, ali alpinizem, katerega cilj je osvajanje gora, niso športi v tem pomenu besede. Predpostavljamo, da tekmovalnost ravno v ekstremnih športih ni tako prisotna in zanje ni tako pomembna, kot to velja za tradicionalne športe.

Težave z definicijami so znan problem na tem področju, pravzaprav še ne poznamo nobene takšne, ki bi bila dobra in splošno sprejeta, saj gre za zelo hitro spreminjajoč se fenomen z vedno novimi razsežnostmi. Postavlja se vprašanje, zakaj so definicije ekstremnih športov tako nejasne in nepregledne. Verjetno zato, ker so te aktivnosti nastajale »spontano od spodaj« (grassroots¹³), pa tudi z mešanjem številnih podvrsti teh športov med sabo. Sprva nad njimi niso bedele nobene organizacijske strukture, ki bi jih skušale klasificirati, organizirati itd. Nato so nekatere začele obvladovati medijske korporacije, ki so jim za svoje medijske in tržne potrebe nadele nova, odmevnejša imena, ta se v angleščini glasio npr. »action sports«, »thrill sports«, »fun sports«, »extreme games« in »x-games«. Opisujejo jih tudi z izrazi, kot so: »whiz«, »adventure«, »alternative«, »panic«, »freestyle«, »radical«, »over the edge«, »adrenalin sports« itd. Pri nas so se najbolj uveljavila poimenovanja: ekstremni športi, alternativni športi in rizični športi.

Kateri izraz uporabljamo, je lahko odločilnega pomena, saj so mnogi med njimi ekskluzivistični in vanje določenih športnih vsebin ne moremo uvrstiti. Tudi pri nas za opis teh športnih panog pogosto uporabljamo kar ameriške oz. angleške izraze,¹⁴ saj poimenovanja za marsikateri šport sploh nimajo slovenskih ustreznic ali pa le-te niso vsebinsko primerne.. Na primer slovenski izraz rizični športi nekako zajema angleške, kot so »thrill sports«, »panic sports«, »adrenalin sports«, ki se nanašajo bolj na športe, za katere so značilne časovna zgoščenost, stalna akcija, adrenalin in nenehna nevarnost. Za take športe bi med drugim lahko veljali BASE skoki, ekstremno smučanje, solo plezanje, plezanje v visokogorju, prosto potapljanje¹⁵. Sicer pa se lahko praktično vsak izmed športov izvaja na dokaj varen ali pa na zelo nevaren način. Po oceni revije Forbes, ki je dober kazalec javne, medijske percepcije teh športov, spadajo med deset najnevarnejših športov »BASE jumping«, »heli-skiing«, prosto potapljanje, jamsko potapljanje, rodeo, »big wave surfing«, »street lugin«, alpinizem, Bmx in raftanje po brzicah.« (glej Forbes, 2002/08/07).

13 Izraz, ki v angleškem jeziku opisuje specifičnost spontanega izvora z iniciativo običajnih posameznikov .

14 Veliko tradicionalnih športov izvira iz angleško govorečih dežel, vzroki so med drugim v kolonizaciji, misijonarstvu, turizmu itd. Pri ekspanziji ekstremnih športov, ki se širijo z globalizacijo, pa igrajo ključno vlogo mediji in odveč je poudarjati, da so skoncentrirani v »zahodnem svetu«.

15 Tudi tukaj že naletimo na težave. To so sicer vsi zelo nevarni športi, pa vendar ne vsebujejo vsi vseh poudarkov ki jih omenjajo zgornji izrazi. Izraz »panic sports« je recimo povsem neustrezen za prosto potapljanje, kjer je bistvena prav osebna umiritev itd.

Po drugi strani izraz alternativni športi zajema najrazličnejše aktivnosti. Ne-katere celo težko uvrstimo med športe. Težava je tudi, ker ne vemo, kaj je čemu alternativno, ter kaj je šport in kaj ne. Ali to pomeni, da so alternativni le v primerjavi z olimpijskimi športi ali tudi z drugimi družbeno sprejetimi športi? Robert Rinehart (2000: 506) meni, da so alternativni športi »vse tiste aktivnosti, ki bodisi ideološko ali praktično predstavljajo alternative mainstreamovskim športom in njihovim mainstreamovskim športnim vrednotam«. Vprašanje je, ali lahko sem štejejo tudi preostale dejavnosti, ki so alternativa običajnemu življenju, pa niti niso športi. Na primer t. i. »storm chasing«, iskanje neviht in tornadov, jamarstvo in alpinizem. Za alternativni šport, v primerjavi z nogometom, lahko štejejo že dobro sprejeto deskanje na snegu, ki je v nekaterih disciplinah olimpijski šport. Po drugi strani pa lahko alternativne športe imenujemo le še ne širše družbeno uveljavljene športne aktivnosti, med katere lahko spadajo »skyruning« (tek na velikih nadmorskih višinah), »extreme ironing« (ekstremno likanje), kamnski (pri nas uveljavljeno smučanje po meliščih), »bicycle polo« (igranje pola na kolesu), tekmovanja za najmočnejšega zemljana, *Gay Games*, pa tudi Igre dobre volje. Nekdo bi lahko med alternativne športe prištel tudi uradno sicer uveljavljene, vendar družbeno obrobne paraolimpijske igre ali pa specialno olimpijado. Morda lahko razliko med alternativnimi in ekstremnimi športi pokaže praktično le to, da slednje množično predvajajo na televiziji, medtem ko alternativnih športov ne ...

Poimenovanje, ki skuša zajeti vsa takšna ukvarjanja, je ekstremni športi. Po Deanu so ekstremni športi tisti »športi, ki gredo do najsrajnejših možnih meja« (Dean, spletna stran 2). Za J. Rees se »izraz ekstremni nanaša na naraščajoče število fizično in psihično intenzivnih aktivnosti, ki niso bile formalno prepoznane kot legitimni športi s strani večine medijev ali družbe /.../. Potreba po legitimaciji pa je bila izražena« (Rees v Rinehart 2002: 505). Za to delo zadošča, da so ti športi »ekstremni«, to je izredni oz. skrajni v eni od svojih razsežnosti, naj bo to po nevarnosti, naporosti, trajanju, novosti oz. inovativnosti, lahko celo »zabavnosti« (fun sports), da jih lahko imenujemo »ekstremni športi«. Ekstremni športi so torej tisti, ki neko svojo lastnost razvijejo, izrazijo, poudarijo oz. prakticirajo do skrajnosti v primerjavi s preostalimi športi. Zavedamo se, da ta opredelitev ni najbolj razločevalna, pa vendar se zdi dovolj smiselna za preučevanje heterogenega vzorca najrazličnejših ekstremnih športov. Izraz »rizični športi« je v tem oziru preozek, izraz »alternativni športi« pa je preohlapen. Poleg tega je raba pridevnika »ekstremni« pri nas tudi najbolj uveljavljena, zato ga bomo uporabljali za športe, ki, kot pravi J. Rees, še niso bili prepoznani kot »legitimni« in ki so v eni od svojih razsežnosti ekstremni.

Ostaja pa vprašanje, kam bi lahko uvrstili npr. smučarske skoke in polete, smuk v alpskem smučanju itd. Gotovo to niso alternativni športi, saj so zgodovinsko uveljavljeni in sprejeti olimpijski športi. Vendarle so ekstremni po svoji vsebini, ker so nevarni in se podajajo na meje možnega. Težava z uporabo izraza ekstremni

športi naj bi bila v tem, poudarjajo nekateri avtorji, da se ta veže predvsem na ESPN-jeve *Extreme Games* ali *X Games*, ki zajemajo le določene športe ter jih prav tako omejuje le na televizijsko zastopane aktivnosti. Menimo pa, da za naše kulturno okolje to ni nikakršna težava, saj izraza ekstremni športi ne povezujemo z ESPN-jevimi *Extreme Games*, zato bomo v tem besedilu uporabili to široko definicijo. Izraz ekstremni športi se je v našem okolju že dobro uveljavil, zato ga je smiselno uporabljati, poleg tega pa omenjena definicija za namen tega dela povsem ustreza.

OSEBNOSTNE LASTNOSTI EKSTREMNIH ŠPORTNIKOV – PSIHOLOŠKI VIDIKI

Sanity is only that which is within the frame of reference of conventional thought. The psychic task which a person can and must set for himself is not to feel secure, but to be able to tolerate insecurity.

Erich Fromm (The Sane Society 1956)

Psihološki pristopi k preučevanju tematik ekstremnih športov oziroma bolje, posameznikov, ki se z njimi ukvarjajo, so gotovo med najpogostejšimi. Psihologijo že od nekdaj zanima, kako se ljudje odzivamo, ko smo v nevarnosti, kakšne osebnostne lastnosti ima posameznik in kako se odziva na tveganje. Velik del raziskav se ukvarja z osebnostjo in psihološkimi profili ekstremnih športnikov. V svojih ugotovitvah skušajo opozoriti na razlike v osebnostnih značilnostih, med njimi samimi, razlike med športniki, ki se ukvarjajo z običajnimi športi, in razlike glede na nešportnike. Poleg tega pa se številne raziskave, ki jih zanima, zakaj se nekateri ljudje izpostavljajo tveganju bolj kot drugi, ukvarjajo predvsem s tveganjem. Psihoanalitične teorije, evolucijske teorije, teorije iskanja dražljajev (sensation seeking), teorije obvladovanja in samoučinkovitosti oz. zavedanja o lastnih sposobnostih (mastery and self-efficacy) poskušajo pokazati na razloge in motivacije za izpostavljanje tveganju v običajnem življenju in pri ekstremnih športih.

Aktivnosti, v katerih se posamezniki izpostavljajo tveganju, kot so na primer plezanje, kockanje, omamljanje z mamili, že od nekdaj begajo psihologe. Potreba po varnosti naj bi bila ena od osnovnih posameznikovih potreb. Vprašanje pri tem torej je, ali potemtakem ljudje, ki se izpostavljajo velikim tveganjem, ne razmišljajo logično, so morda nori oziroma mentalno bolni. Opaziti je, da se ljudje tveganju izpostavljajo zaradi lastnih psiholoških potez in družbenih okoliščin, v katerih se znajdejo. Tudi psihologi pa že ugotavljajo, da je koncept t.i. univerzalne »tveganju izpostavljajoče se osebnosti« (risk taking personality), nezadosten, saj je presplošen in ne povsem točen.

TVEGANJE

Kaj sploh je tveganje? V vsakdanji rabi se tveganje uporablja kot sinonim za verjetnost neke izgube. Tveganje je koncept, ki označuje potencialno negativni vpliv nekega trenutnega ali bodočega procesa oz. dogodka na neko vredno entiteto. Kvalitativno ocenjujemo tveganje v sorazmerju s pričakovanimi izgubami, ki jih lahko povzroči neki dogodek, in verjetnostjo tega dogodka. Večja kot je izguba in bolj kot je tak dogodek verjeten, večje je tveganje. Tveganje pomeni verjetnost, da se zgodi neki nezaželen dogodek z resno možnostjo izgube. Yates poudari kot ključne elemente tveganja potencialne izgube, pomembnost teh izgub in pa negotovost teh izgub. (glej Pizam in drugi, 2004: 251). Pri ekstremnih športih so lahko potencialne izgube: poslabšanje zdravja, poškodbe, izguba dela telesa ali celo življenje. Pomembnost izgube je lahko različna, medtem ko poškodba ali manjša bolezen morda ne pomeni velike izgube, pa smrt pomeni veliko izgubo. Negotovost oz. verjetnost – kot tretji faktor – je seveda odvisna od vrste aktivnosti (npr. izguba življenja pri srfanju gotovo ni tako verjetna kot pri alpinističnih solo vzponih) ter od posameznikovih individualnih sposobnosti (tako je lahko npr. vzpon po Severni triglavski steni za rekreativnega gornika zelo nevaren, medtem ko za izkušenega alpinista ni nič posebnega). Pri vseh teh elementih gre tudi za osebno zaznavo, percepcijo tveganja. Zaznava tveganja je posameznikova subjektivna ocena značilnosti in resnosti tveganja. Z zaznavo tveganja je povezan predvsem koncept zaupanja, ki je ključni faktor pri posameznikovi percepciji tveganja. Poleg tega obstaja še ena dimenzija tveganja. V nekatera tveganja, ki jih delno tudi obvladujemo, se podajamo zavestno zaradi osebnih vedenj, druga tveganja pa so od nas neodvisna. Starr (1969) je že davno ugotovil, da bodo ljudje sprejeli 1000-krat večja tveganja, če so le ta prostovoljna. Drug izraz za tveganje je riziko, oba pa sta povezana z nevarnostjo. Tvegano, rizično vedenje je potemtakem prostovoljna dejavnost, ki vsebuje pomembno stopnjo tveganja, rizika oziroma nevarnosti. Čeprav je pomembno stopnjo tveganja težko definirati, saj je individualno različna, vendarle lahko rečemo, da je to tista stopnja, ki po npr. verjetnosti za smrt, poškodbe ali druge izgube objektivno odstopa od kulturno sprejete normalne stopnje nevarnosti glede na individualne sposobnosti v odnosu do drugih aktivnosti.

Izkušnja tveganja

Psihologi so pri preučevanju fizioloških procesov, ki spremljajo izkušnjo tveganja, prišli do naslednjih spoznanj. Zaznava tveganja sproži v človeku vrsto fizioloških sprememb, ki se kažejo kot do trikrat hitrejše bitje srca, dvig krvnega pritiska, suha usta in pojav močne želje, da bi preprečili to, kar naj bi se nam zgodilo. Zaznamo univerzalno čustvo strahu. V trenutku zaznave nevarnosti se telo oboroži z izdatnim adrenalinom, noradrenalinom, rastnim hormonom in kortizolom. Zenice se razširijo in omogočijo boljše vidne sposobnosti. Imunski sistem se pripravi na možne poškodbe. V mišična tkiva se sprostijo dodatne energijske zaloge glukoze. Lahko bi

rekli, da smo ljudje v takih trenutkih fizično na vrhuncu svojih sposobnosti. Vendarle pa nekateri otrpnejo ali jih zgrabi panika, medtem ko se zdi, da se ekstremni športniki odzivajo naravnost odlično. Zaznava nevarnosti tako sproža vrsto fizioloških sprememb, ki jih izkusimo kot visoko vzburjenje in neprijetno tesnobo hkrati. Prav zato naj bi se ljudje skušali kar se da izogibati nevarnim okoliščinam in tveganju. To pa poraja vprašanje, zakaj ljudje potem sploh tvegajo.

Psihoanalitične razlage

Psihoanalitične razlage s preloma 20. stoletja so tvegane aktivnosti označile kot patološke. Zanje ni bilo moč najti razlage, zakaj bi posameznik namerno tvegjal in ogrozil svojo lastno eksistenco. Bistvena človeška potreba je namreč potreba po varnosti, zato so take aktivnosti označili kot nelogične in kot pokazatelje norosti. Kot številni psihoanalitično usmerjeni avtorji, ki menijo, da je tvegana dejavnost izraz nezavedne želje po smrti (death wish), je tudi Anna Freud menila, da gre pri ekstremnih športnikih za pomiritev strahu pred kastracijo. (glej Slinger, Rudestam, 1997: 355). Psihoanalitiki so imeli take rizične aktivnosti za izraz samomorskih teženj ali pa potlačenih občutij moške neustreznosti.

Evolucijske razlage

Evolucijske razlage se osredotočajo na zgodovino človekovega razvoja in pri tem poudarjajo, da so se ljudje kot vrsta razvili v okoliščinah, ki so zahtevale nenehno tveganje. Tako je tudi preživetje vrste zahtevalo določeno tveganje. Ti primarni instinkti naj bi se z evolucijo ohranili v našem genskem zapisu in naj bi vplivali tudi na današnje tvegano delovanje.

Današnje teorije

Današnje teorije poskušajo opisati osebnostne lastnosti, ki odločilno vplivajo na posameznikovo ukvarjanje s tveganimi aktivnostmi. Še posebno jih zanima, zakaj nekateri posamezniki s podobnimi psihološkimi profili tvegajo več in drugače kot drugi. Po njihovih ugotovitvah ima večina takih posameznikov bolj izraženo osebnostno lastnost »iskanje novih občutij, dražljajev oz. stimulacije« (sensation seeking), ki je po nekaterih teorijah del širše osebnostne dimenzije, imenovane psihoticizem.

OSEBNOSTNE LASTNOSTI EKSTREMNIH ŠPORTNIKOV

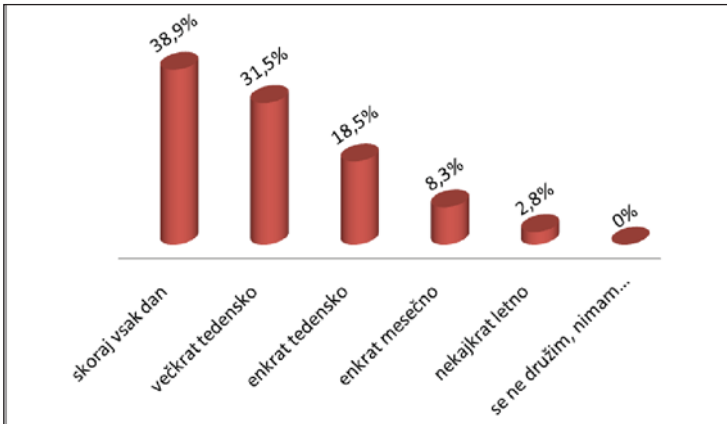
Osebnostne lastnosti so v posamezniku relativno močno ukoreninjene značilnosti, ki vplivajo na njegovo delovanje. »Osebnost v psihološkem smislu lahko razumemo kot kompleksen sklop značilnosti telesnega in mentalnega funkcioniranja« (Tušak in Burnik, 2001: 202). Osebnostne lastnosti imajo več temeljnih dimenzij. Po Eysencku so to tri; introvertnost-ekstravertnost, čustvena stabilnost-nevroticizem in psihoticizem-nepsihoticizem. (glej Musek, 1994, 55).

O tem je tudi pri nas narejenih že nekaj raziskav. Predvsem so se s športom s tega zornega kota ukvarjali na Fakulteti za šport. Tušak in Burnik v svojem članku *Osebnost alpinistov* ugotavljata značilne osebnostne poteze slovenskih alpinistov. Specifičen psihološki profil športnikov se razlikuje od nešportnikov. Športniki so praviloma bolj ekstrovertirani, imajo večjo potrebo po storilnosti, močnejšo potrebo po dražljajih in stimulaciji. So agresivnejši, so psihično oz. čustveno stabilnejši, manj anksiozni, samozavestnejši, težijo k večji dominantnosti in izražajo večjo stopnjo odgovornosti. (glej Tušak, Burnik, 2001: 203). Psihološki testi, pri katerih so sodelovali alpinisti in kontrolna skupina nešportnikov, so pokazali, da so alpinisti manj zavrti, precej manj anksiozni, da so bolj odprti in družabnejši. Svojo agresivnost kažejo predvsem kot negativizem. Podobno se je pokazalo v raziskavi, v kateri so se med seboj primerjali športniki, ki se ukvarjajo z rizičnimi športi, običajni športniki in nešportniki. Športniki iz rizičnih športov so bili emocionalno stabilnejši kot nerizični športniki in nešportniki. Oboji so bili tudi vestnejši kot nešportniki. Prav tako so bili športniki iz rizičnih športov bolj ekstrovertni kot preostali športniki in veliko bolj kot nešportniki. Prav tako sta bili obe kategoriji športnikov bolj odprti kot pa nešportniki. (glej Kajtna in drugi 2004: 26–30).

Omeniti pa je treba, da so te ugotovite v nasprotju s starejšimi iz 90. let. Markič je takrat poudaril predvsem večjo umaknjenost vase, samostojnost in individualizem slovenskih alpinistov. Poudaril je njihovo introvertnost in socialno plahost, kvaliteta odnosov v družbi jim pomeni več kakor pa količina. Močno izražena naj bi bila tudi potreba po eksploraciji in novih občutjih, doživetjih. (glej Tušak, Burnik, 2001:206). Kot smo že omenili, je opaziti da nekatere nove ugotovitve prejšnjim nasprotujejo. Če opustimo metodološke dileme, bi te razlike lahko razlagali z razvojem alpinizma. Ta je bil nekdanj alternativna, romantična dejavnost, sedaj pa se je bolj približal preostalim športom. S pojavom novih, tudi tekmovalnih disciplin plezanja dobiva alpinizem vse več značilnosti športa. Nova generacija alpinistov je sedaj veliko bolj podobna preostalim športnikom kot pa so včasih bili alpinisti starejše generacije. Te razlike lahko pojasnimo s pogledom v preteklost. Ko je bil alpinizem še bolj alternativna, nerazumljena in nesprejeta dejavnost, so se z njim ukvarjali ljudje, ki so bili bolj odmaknjeni od povprečnih, običajnih pripadnikov družbe, zato ni čudno, da so se pokazali kot vase umaknjeni in plahi individualisti. Z uveljavitvijo alpinizma pa so se z njim začeli ukvarjati tudi tisti manj »drugačni«. Zato menimo, da gre tu predvsem za generacijsko razliko, morda so še sedaj aktivni alpinisti starejše generacije po osebnostnih lastnostih podobni temu prejšnjemu psihološkemu orisu, medtem ko je za mlajšo generacijo alpinizem vedno bolj le neke druge vrste šport.

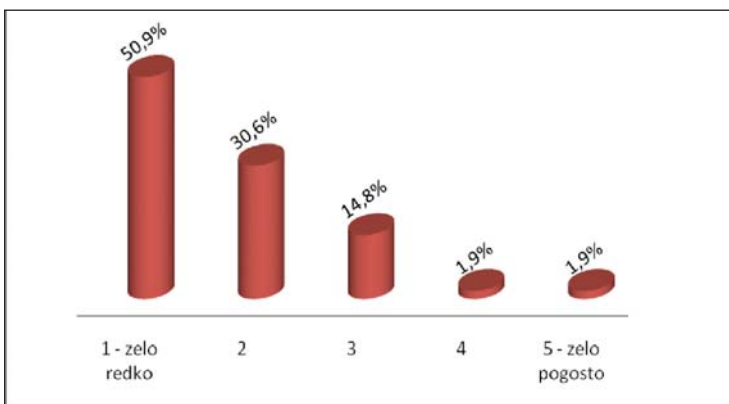
Osebnostnih potez v raziskavi med ekstremnimi športniki sicer nismo merili s psihološkimi osebnostnimi testi, vendar lahko introvertnost in družabnost ekstremnih športnikov opazujemo ob vprašanjih o prijateljskih stikih, druženju, vključenosti v družbeno življenje in podobno, kar prikazujejo naslednji grafi.

Graf 1.1: Druženje ekstremnih športnikov s prijatelji



Vir: Raziskava FDV Ekstremni športi, Kavčič, 2005. (gl. priloga A, vprašanje 6).

Ugotavljamo, da se ekstremni športniki kar precej družijo s svojimi prijatelji, večinoma skoraj vsak dan (38,9 %) oz. večkrat tedensko (31,5 %). Rezultate lahko, sicer z rezervo, primerjamo z odgovori slovenske populacije¹⁶ (večkrat tedensko se s prijatelji družijo 31 %) ter ugotovimo, da pri druženju s prijatelji ni večjih razlik. Morda se ekstremni športniki celo pogosteje družijo s svojimi prijatelji. (glej SJM 962). Torej glede na ta indikator ne moremo govoriti o kakšni posebni introvertiranosti ekstremnih športnikov.

Graf 1.2: Porazdelitev odgovorov ekstremnih športnikov na vprašanje, *ali se kdaj počutijo osamljene?*

Vir: Raziskava FDV Ekstremni športi, Kavčič, 2005. (gl. priloga A, vprašanje 11).

16 Glej opomba 61